

Jog, politika, irodalom

Várady Tibor nyolcvanéves. A bánáti, nagybecskereki jogászcsalád sarja az idén, a Budapest–Újvidék–Belgrád közötti térben mozogva, a kilencedik évtizedébe lépett. Tudjuk, mégis ismételni kell, a megannyi első- és legfeljebb másodgenerációs vajdasági magyar értelmiségi életszituációjától eltérően, mögötte különféle összefüggésekben gazdag családi-értelmiségi hagyomány azonosítható, amely ügyvédi, művelődési és politikai teljesítményeket foglal magába. A családi-szociális meghatározottság, a polgári miliőben megvalósuló szocializáció itt a sajátosság jellegével bír, és ellentmond a vajdasági magyar társadalomtörténet sokszor emlegetett ismérvének, miszerint voltaképpen nélkülöznünk kellett az autonómiára igényt tartó, egyúttal műkedvelő polgárság képviselőit.

Nagyapák, apák és fiúk ténykedésének a folytonossága a középkelet-európai, magyar–jugoszláv történelem sodrásában: ez már hagyományteremtést feltételez. És nyolc megélt évtized ebben a világban, amely nem volt híján erőteljes váltásoknak, éles történelmi fordulópontoknak, elegendő anyagot teremt az összegzésre, a tapasztalatok rendezésére.

Ha egy kissé iskolásan az életút jellemzésére vállalkozom, akkor úgy tűnik, hogy három vonatkoztatási pont segíthet az eligazodásban: jog, politika, irodalom. Nem kívánnék erőltetett módon hierarchiát felállítani az említett irányulások között, mégis kézenfekvő, hogy a jogban megvalósuló mozgásformákkal kezdem. Hiszen vélhetően itt a legnagyobb az útív, amelyet Várady Tibor bejárt, és legkönnyebben ebben a vonatkozásban tapintható ki, hogy mit adott hozzá a felettébb értékes családi hagyományhoz, mivel gazdagította ezt a különös vajdasági magyar polgári családtörténetet.

A jogászártelmiség társadalmi pozícionáltságát a modernségben mélységesen meghatározza a jogi szabályozás elengedhetetlen léte-zése az egymásnak ütköző érdekek szociális kozmoszában. A jog: a polgári önértelmezés kikezdhetetlen magaslati pontja. És itt különösen mértékadó a családi polgári tradíció. Csakhogy a jugoszláv szocializmus, amely Várady Tibor szocializációjának történelmi terepét jelentette, átalakította a jogalkotás és alkalmazás feltételrendszerét: jog, igen, nagyon fontos, de csak egy célirányosan értelmezett történelemelgondolás alárendeltjeként, vagyis akkor, ha beilleszthető az uralomra jutott szocialista világlátás előremenetelébe, érvényességi rendszerébe. Egyszóval 1945 után újfajta feltételek közé kerül az, aki jogász pályára kíván lépni, és egyúttal újfajta életstratégiát is ki kell munkálnia a polgári környezet gyermekének ahhoz, hogy megszilárdítsa társadalmi helyzetét, és persze megváltozott összefüggések környezetében kell latolgatnia az autonómia esélyeit is. A családi hagyomány, a polgári származás mércéi ott vannak, fénylenek, de szükségszerűen átértelmezésre kerülnek, már nem lehet az elődöket ismételni. Várady Tibor még ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely az ország fővárosában tanulta a jogot, ott diplomázott, ott szerezte a szaktudományos alapokat: innen kerül az akkor még csak izmosodó újvidéki egyetemre, amely a vajdasági, tartományi autonómiát pártoló politikusok számára a regionális függetlenség nélkülözhetetlen kifejeződését jelentette. Aztán ebben a kontextusban érnek meg a feltételek a minden figyelmet megérdemlő nemzetközi karrierhez: egy fiatalember a lázadási elemekkel tarkított, nyugtalan, határokat feszegető hatvanas évek második felében kerül a világszerte elismert Harvardra, ott szerez jogi doktorátust, ott kapaszkodik fel a szakma csúcsára.

És aztán, amennyiben hatalmasakat ugrunk az időben, és magunk mögött hagyjuk a szűk kronológiát, következik az elnyert amerikai professzúra, majd a budapesti tanárpozíció a mostanság politikai elemekkel átszótt háttérű Közép-európai Egyetemen. Mindeközben persze jegyezhetjük a szaktudományos ténykedések szaporodó eredményeit és nem utolsósorban az egyetem falain kívül kibontott, élénk jogi praxist, különösképpen a döntőbíráskodásban való részvétel fémjelzte életút szakaszait.

A jogász társadalmi megalázottságától nem idegenek a politikai szerepek, a képviselőlet gyakorlása: hovatovább e tény nemcsak a Várady-hagyományt világítja meg, hanem a vajdasági magyarok poli-

tikai szereplőinek professzionális beállítottságára is fényt derít a két világháború között. Jogászok, akik úttörőknek bizonyulnak a kisebbségi magyar világ érdekképviseletében, akik utakat vájnak, hogy a kisebbségi helyzet méltóságát védjék, elengedhetetlen aspektusa ez a vajdasági magyarok történetének.

Ám, ahogy jeleztem az imént, a jog és a politika között szövődő egyes szálak megszakadtak a II. világháború után, amikor a szocialista forradalom nevében irányított társadalomban szűkült a jogi autonómia keretrendszere. Mindenesetre: a polgári értelemben vett politizálás feltételeinek eltörlése magyarázza, hogy a jogász Várady politikai tevékenysége valójában a múlt század nyolcvanas éveiben kap igazán lendületet. Az általunk ismert, az ígéreteket be nem tartó szocializmus alkonya újraformálja a történelmet: ugyan a fősodor ideológiája azt sugallja, hogy 1989 után visszarendeződés áll be, hogy úgymond visszazökkenünk a normális kerékvágásba, ám az, aki benéz az abban az időben pufogtatott frázisok mögé, tudja, hogy a történelem nem a visszaállítás logikája szerint kanyarog. És nem szabad elfeledni, hogy Várady Tibor kisebbségi értelmiségi is, aki bonyolult, ellentmondásokkal telített tapasztalatokat szerzett a jugoszláv többnyelvűség világában, és a *modus vivendit* keresve a korrallal kísérlete meg, hogy tanári minőségében lehetőségteret biztosítson azoknak, akik kisebbségiként anyanyelven kívánnak megszólalni az egyetemi oktatás kereteiben. Most, a szocializmus kirojtólódása után, a kisebbségi helyzet új megvilágításba kerül, és nem kevés intellektuális és politikai kihívást jelent: a különféle módon szajkózott szólalomokkal ellentétben ugyanis nincsenek elfogadott nemzetközi irányadó elvek, nincsenek olyan egyértelműen kialakapált normák, amelyek alkalmazásra kerülhetnek, és védelmet biztosíthatnak az örökösen a leggyengítettség pozíciójába kényszerített kisebbség számára. Az újfajta helyzet kétségbevonhatatlan feladatokat jelölt ki, a jugoszláv eszmények visszahúzódtak, a kisebbség védtelenné vált. Történelmietlen lenne ugyanis azt gondolni, hogy a szocializmus bukása után a kisebbségek Kánaán területére léptek volna, vagy, hogy elégséges lett volna pusztán az eszményített Európai Unió normarepertóriumára hagyatkozni. A kollektív jogokat akkortájt rögzítik ugyan, mégis él a gyanúper velük szemben, miszerint melegágyai a bezárkózó partikularizmusba torkolló kisebbségi nacionalizmusnak. A többségi értelmiségiek zöme a modernség csalhatatlan jeleként értékeli a jelenséget, miszerint a kisebbségi ember átadja magát az egyetemleges-

séggel közvetlen kapcsolatban lévő többségi kultúrának, mármint az egyetlen létező kötőanyagnak. Az autonómia egyet jelent az istenkáromlással és a főbenjáró árulással. Közben Jugoszlávia a kisebbségek számára elképesztő veszélyeket sejtetve hullik szét. Mit is jelent a kisebbségi érdekképviselő? Hol beszélni a kisebbségek érdekében, hogyan szót ejteni a kisebbségi érdekeltiségről, hogy eleget tegyünk a politikai hatékonyságnak? Hogyan szabadíthatja meg a kisebbség önmagát? Milyen autonómiára van szüksége?

A politikus-jogász-kisebbségföltő Várady utat tör, tervezeteket ír, amelyekben a kisebbségi jogok katalógusát kísérli meg érvényre juttatni, és a kisebbséggel kapcsolatos nézeteit is folytonosan alakítja-gazdagítja: nyomon lehetne követni, hogyan veszi be gondolkodásába a kilencvenes években a kollektív jogokat, és egyáltalán a létrejövő kisebbségjogi fogalomkészletet. Eközben politikai szerepeket vállal, szintézist keres a nyílt színi, parlamenti politizálás és az intézményen kívüli befolyásgyakorlás között, azaz az akkori Milošević-ellenes szerb ellenzék köreiben élvezett szimbolikus tőkével élve kísérel meg intézményeken túli befolyást gyakorolni. Eleinte a szóba hozott demokratikus szerb ellenzék képviselőjében mozdítja előre a kisebbség ügyét, és egyúttal próbálja demokratizálni a félháborús zűrzavarban ténfergő szerbiai politikai állapotokat, arra gondolva, hogy a kettő széttéphetetlen összefüggésben áll egymással. Eszerint a kisebbségi jogok éltető eleme a megszilárdult demokrácia. Hovatovább egy pillanatban, amikor felvillan egy halvány kompromisszumlehetőség a Milošević-rendszerrel, akkor a normalitást ígérő Panić-kormány igazságügyi miniszterévé válik, még a néhai Jugoszlávia legmagasabb szintjén. A kormányt, amelyben részt vett, gyorsan elgáncsolták, aztán amikor 1994-ben létrejött a VMSZ, világossá tette pártolási szándékát, és reményeit valójában ezen kisebbségi alakulatba helyezte, különösen 2000 után, mármint a Milošević-rendszer zátonyra futása után, részt vállalva a kisebbségi státust meghatározó törvények formálásában is.

Ám ne feledkezzünk el arról a Várady Tiborról sem, akinek szerzteázó élettörténetéhez hozzá tartozik a vajdasági magyar kultúra jelentéseinek finomítása, a vajdasági magyar kultúra kereteinek tágitása. Ugyanis nem kevésbé fontos az a szerző-szerkesztő, aki a legendákkal övezett *Új Symposion* lobogója alatt ténykedik. Együtt lélegzik a folyóirat kritikai stratégiájával, részese a *Symposion* első nemzedéke történetének. Egyszóval, a jogász és politikus mellett ott

van az író értelmiségi, a regény- és esszéíró, és nem utolsósorban az *Új Symposion* egykori szerkesztője is. Nem is akármilyen korszakban válik szerkesztővé; valójában vészterhes időszakban, 1969-től 1971-ig jegyzi szerkesztőként a rebellis folyóiratot (itt érdemes akár futólag szóba hozni, hogy egy másik folyóirat, a *Létünk* fő- és felelős szerkesztője is volt a kavargó háborús korszakban, 1990-től 1999-ig). Tudniillik, 1968 után beáll a jugoszláv szocializmus alkonya: a hírhedt „brezsnyevizálódás” jut érvényre. A megrendült pártszerkezet visszavág, ellenségeket szimatol minden bokorban, eltökélten büntet, csapkod, megrendszabályozza a renitenskedő „elemeket”, vége szakad a hatvanas évek emancipatorikus mozgolódásainak. Az első symposionisták által vezetett hajó megfeneklik a jugoszláv szocializmus szikláin, a kort boncolgató Bosnyák István hiperkritikusan egyenesen „mozgalmi fegyverletételről” értekezik.¹ Valójában lezárul egy korszak, amelyet az első nemzedék formált meg. A második betiltás után jelképes módon eltűnik a hatalmi oldal alanyait irritáló *Centrifugális sarok*, a társadalomkritika nem vonatkoztatási pont többé. És ez a korszak soha nem ismétlődik meg többé. A Munkatársi Értekezlet 1971-ben a 80. számban vádol, méghozzá a korszak legkeményebb vádjait sorakoztatja fel: „nacionalista és egyéb túlkapások”. Várady Tibor pedig másokkal együtt kimarad az 1972-es évfolyamból. Kortörténeti adat, és olyannyira a vajdasági magyar társadalomtörténetbe vág, hogy Várady Tibor a Rózsa Sándor, Miroslav Mandić és Tolnai Ottó elleni perben az inkrimináltak védelmét látja el. Aligha kell mondani, nem kevés kockázatot vállalva. Az újabb könyvek egyike (*Zoknik a csilláron, életek hajszálon*) egyébként belátást nyújt a perbe, ráadásul lehetőséget nyújt a történelmi összehasonlításra is, hiszen a szerző 1912-es történeteket is idéz, amelyeket bevon az ismétlés jelentésterébe.

De a politikai ösvényeken túl jegyezzük a következő mozzanatot is: a kifejtett teljesítmény szerves része, hogy írásai már a *Symposion* első számaiban olvashatók. Így az első számban az újdonsült szerkesztőbizottsági tag jogászként szólal meg és a jog, az erkölcs, valamint az igazságosság szétraajzását firtatja, amely kérlelhetetlenül fennáll még a szocializmusban is. Más alkalommal is szóhoz jut a jogász: így a jog és a pornográfia viszonylatát, a jog szabályozási ere-

¹ BOSNYÁK István (2003): *Politikai symposion a Délvidéken*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 276.

jét mérlegeli a pornográfia jelensége kapcsán. A második számban az egykoron befolyásos Erich Fromm frissen lefordított, megvilágító erejű könyvét taglalja, amely a szabadságtól való „szökést”, a szabadságtól való félelmet írja le. Írásának legfontosabb megállapítása szerint Fromm nem patológikus jelenségeket von egy kötegbe, hanem normális, normalizált tendenciákat tárgyal: a szabadság elviselhetetlen teher. Néha szemlél, így beszámol a kor mértékadó folyóiratának, a *Praxis*nak a jugoszláv kultúráról készített számáról, vagy hozzájárul a fricskákat, polémikiákat, éles gondolatokat forgató *Centrifugális sarok* profiljához. Hozzászól a megkerülhetetlen, egyúttal kínzó kérdéskörhöz: magyar-e a vajdasági magyar társadalomtudomány? Magyaroknak kell-e lennie? Milyen viszonyban áll a „kultúrában másodállású” „nem-irodalmi értelmiség” a vajdasági magyar kultúrával? Lektorátusokat, ösztöndíjakat² javall, és az „írástudók” kettős felelőssége mellett tör lándzsát, értsd: egyszerre kellene szakmai és kisebbségi követelményeknek eleget tenni. Az 57. számban (1970-ben vagyunk) társul azokhoz, akik egy érzékeny történelmi pillanatban újra felteszik a kérdést: mit jelent „ma” forradalminak lenni? Hiszen a forradalom a párt kitüntetett jelszava volt, amelyet aztán saját maga csúfolt meg. A kérdés az említett korszakban burkolt számonkérés volt, azt sugallva, hogy a párt olyan úton tartózkodik, amelynek a végén a forradalom veszendőbe megy. A Várady-írás (*Jegyzetek a forradalmi gondolkodásról*) bírálja a rabszíjra fűzött opportunistát, aki szokásból, behódolásból ismételteti az eszményt, holott „független kapcsolatot kell, hogy teremtsen a világgal”, és „függetlenül kell, hogy eljusson az ítéletekig”. A forradalmi gondolkodás előfeltétele a nem-opportunizmus, amely folytonosan konfliktusban áll a „fennálló rend logikájával”, eredeti, számára nincs abszolútum, távlatában csak az egyetlen mérceként létező ember állhat fel eszményként. A kor radikális hangja ez, jó néhány vonatkozása érvényes a symposionista próbálkozásokat illetően is.

Várady egy lázadásokkal tarkított korszakban, a nyugtalan hatvanas évek tendenciáit kifejező időszakaszban tartózkodik (ösztöndíjasként) az Amerikai Egyesült Államokban; idevágó beszámolói, útirajzként megfogalmazott esszéi sajátos kordokumentumok, és egyúttal lehetőséget biztosítanak a cikázó gondolkodásmóddal ren-

² Évtizedekkel később majd maga hoz létre egy ösztöndíjat (Várady Kiválósági Ösztöndíj).

delkező szerzőnek, hogy sokfelé mozogjon. Ilyen mondjuk a *Tavaszi és antiimperializmus* című írása a *Symposion* 50. számában, amely a Harvardnak a diákzavargásokba való bekapcsolódásáról szól, elegyítve az érzületet és a kor faktumait, mint pl. az egykori csehszlovák politikus Dubček leváltását. De idevág az anarchista provokáló beszélő írás, amely a provokálás fenomenológiájával foglalkozik, és a hatvanas évek világába vezeti az olvasót. A *Kívül és belül* szerzőjét élenként foglalkoztató írás is idetartozik, mely a korszak mértékadó szereplőjét hívja segítségül, nevezetesen a médiateoretikus Marshall McLuhant. Szóba hozom még a Várady-opus olyan aspektusait, mint az Amerikában gyűjtött tapasztalatok megírását, az álszentség ironikus kontextusba való helyezését, a dzsesszbe beleírt szinkópák tolmácsolását, a nyelvi kiüresedés kipellengérezését, amely regényére (*Az egérszürke szoba titka*) is fényt vet.

És ne hagyjuk figyelmen kívül azt a Várady Tibort sem, aki mostanság családi hagyományainak, családi archeológiájának dokumentumait kutatva, valamiféle familiáris hűséget gyakorolva, a jog és az irodalom határterületein közlekedve ír sajátos szövegeket (*Zoknik a csilláron, életek hajszálon; Libatoll és történelem*). A családi tradíció, a porosodó-sárguló ügyvédi iratok az egykori időkbe belemerülő emlékezés bőségét teszik lehetővé. A késő kapitalizmusban élő szerző felveszi az elődök fonálát. Így grófok, szolgálóleányok, kisiklott bánáti kispolgárok, helyi vonatkozások, multikulturális tartalmak, tragikus aspektusokkal átszótt sorsesetek sorakoznak ezekben a könyvekben, a múlt részletelemei vonulnak be a szövegekbe, jogi és nem jogi tartalmakat görgetve, adott esetekben szelíd iróniával fűszerezve. Közép-kelet-európai történelem ez, melyet eltűnésre ítélt világok, kimúlóban lévő, többkultúrájú mikrodimenziók jellemeznek. A melankólia elkerülhetetlen.

Összegezve azt mondanám, hogy ezen szövegek által sajátos módon egybeszővődnek az életút legkiemelkedőbb érdekeltségei, mármint az irodalom, a jog és a politika, amelyek között sokkal több átjárás adódik, mint ahogy azt gondolni szokás. Ezen kései szövegek magaslati pontokat kínálnak, általuk fény vetül az életút meghatározó mozzanataira is. Ebben az értelemben jelképesek is e szövegek, pontosabban rekapitulálnak egy kisebbségi feltételek között vitalizálódó, egyúttal minden figyelmet megérdemlő hagyományt, amely mai gondolkodásunkat illetően is megannyi tanulsággal szolgál.